

KEMÉNY ISTVÁN

## Válság után\*

Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek

A Közgazdasági Szemle 1993. július–augusztusi számában *Kornai János* nagy tanulmányt tett közzé *Transzformációs visszaesés* címmel. Óvakodott használni a válság szót, de azt megállapította, hogy a termelés hanyatlása jóval nagyobb volt, mint a harmincas évek nagy depressziójának idején. Hozzátette, hogy a termelésnek ezt a nagy mértékű visszaesését senki sem jósolta meg előre.

*Kornai* tanulmánya óta többen írtak már a transzformációs válságról, de jelenleg az az általános vélekedés, hogy a válságon túljutottunk. A transzformáció megtörtént, 1997 óta folyamatos a gazdasági növekedés, és a termelés már 2000-ben elérte, sőt felülmúlta az 1989-es szintet.

Olyan méretű válságból azonban, mint amelyet 1990 után éltünk át, nem könnyű kijutni.

A válság előjelei már a nyolcvanas években megjelentek. A nyolcvanas évek közepén 5 millió ember volt aktív kereső, és további 400 ezer foglalkoztatott nyugdíjossal együtt 5 millió 400 ezer volt a foglalkoztatottak száma, nem számítva a gyesen, gyeden levőket.

A nyolcvanas évek második felében csökkenni kezdett az aktív keresők száma, mint ahogy ezekben az években a reálbérek is csökkenni kezdtek. De még 1989-ben is 4 millió 800 ezer volt az aktív keresők száma, és 400 ezer a foglalkoztatott nyugdíjasoké.

1993-ra 3 millió 827 ezerre csökkent a foglalkoztatottak száma, vagyis 1985-höz képest 1 millió 600 ezer, 1989-hez képest 1 millió 400 ezer ember veszítette el munkahelyét. Aki tehetett, nyugdíjba menekült. 1989 és 1993 között 400 ezerrel nőtt a nyugdíjasok száma. 1993-ra 700 ezer ember vált nyilvántartott munkanélkülivé. A többiek – félmillió ember – az inaktív személyek közé kerültek, vagyis ők inaktívnak nevezett munkanélküliek voltak.

Elsősorban az iskolázatlanok veszítették el munkahelyüket. A felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolát végzetteknek két és félszeres, a csak 8 osztályt végzetteknek ötszörös esélyük volt arra, hogy munkanélkülivé váljanak. Nagy szerepe volt a területi különb-

\* Ez a cikk a Szociológiai Társaság Kongresszusán 2002. december 12-én tartott előadás javított és kibővített szövege.

ségeknek is. Budapesten 6,6 volt a munkanélküliségi ráta, Borsodban 20,2, Szabolcs-Szatmárban 20,6, Nógrádban 21,3.

A cigányoknál még nagyobb volt a munkahelyek elvesztésének aránya: A foglalkoztatott cigányok száma 1985-ben 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993 végén 56 ezer volt. 1985-höz képest 69, 1989-hez képest 55 ezer cigány ember vesztette el munkahelyét. Az országban a munkahelyek 30 százaléka, a cigányoknál a munkahelyek 55 százaléka szűnt meg.

Fő oka ennek a cigányok iskolázatlansága volt. A 20 évesnél idősebb cigányok 43 százalékának volt 0–7 osztály és 41 százalékának 8 osztály végzettsége, míg a nem cigányok közül 0–7 osztályt 19, 8 osztályt 25 százalék végzett. A második ok a cigányok lakóhelye. Nagyon kevés cigány élt 1993-ban Fejér, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyében és a legkevesebb Győr-Moson-Sopron megyében. Pontosan ezekben a megyékben volt a legkisebb a munkanélküliség. Budapesten, ahol szintén viszonylag kicsi volt a munkanélküliség, már nagyobb volt a cigányok száma, de a teljes budapesti népességhez képest kicsi volt a cigányok aránya. Ezzel szemben már akkor is Borsodban volt a legnagyobb a cigányok száma és aránya. Borsodot Szabolcs követte, majd Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú és a Dunántúlon Baranya és Somogy. Ezekben a megyékben lakott és lakik a cigányok kétharmada és az ország lakosságának egyharmada.

1993 és 1997 között tovább csökkent a foglalkoztatottak száma, tehát minden bizonnyal növekedett a munkanélküliség. 1997 és 2001 között növekedett a foglalkoztatottak száma, de csak kis mértékben. Az aktív keresők száma 2001-ben is kisebb volt, mint 1993-ban. 1993 és 2001 között 700 ezerről 364 ezerre csökkent a nyilvántartott munkanélküliek száma. A regisztrált munkanélküliségi ráta 2001-ben 9,8 százalék volt. A tényleges munkanélküliek száma azonban jóval nagyobb 364 ezernél, és a tényleges munkanélküliségi ráta is nagyobb 9,8 százaléknál. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek ugyanis nem látják annak értelmét, hogy regisztráltassák magukat.

A rádió, a televízió és a sajtó a munkanélküliségről többnyire nem a munkaügyi szervezet, hanem a Statisztikai Hivatalban folyó negyedévenkénti munkaerő-felmérés adatait közli. A munkaerő-felmérés szerint 2001-ben a munkanélküliek száma 233 ezer, a munkanélküliségi ráta 5,7 százalék volt. E felmérésben csak azt tekintik munkanélkülinek, aki a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát, és rendelkezésre áll, azaz két héten belül el tudná kezdeni a munkát. Vagyis a felmérés nem a munkanélkülieket számolta meg, hanem csak azokat a munkanélkülieket, akik a nekik fölött kérdésre azt válaszolták, hogy az előző négy hétben aktívan kerestek munkát.

A *Foglalkoztatási helyzetkép 2001* című kiadvány szerint a munkaerő-felmérésben megkérdezettek önbesorolása szerint „magát 413 ezer fő tekintette munkanélkülinek”. Ha őket elfogadjuk munkanélkülinek, akkor a munkanélküliségi ráta 10 százalék fölé emelkedik.

Fóti János és Lakatos Miklós megjelenés előtt álló tanulmányukban feldolgozták a 2001. évi népszámlálás munkaerőpiaci adatait. Ezek

szerint a foglalkoztatottak száma 2001-ben 3 millió 690 ezer volt, vagyis 170 ezerrel kisebb, mint a munkaerő-felmérésben, a munkanélküliek száma viszont 426 ezer, vagyis 183 ezerrel nagyobb, mint a munkaerő-felmérésben. A munkanélküliségi ráta ezek szerint 2001-ben 10,1 százalék lett volna. A mondottakból nem az következik, hogy a munkaerő felmérés rosszul határozza meg a munkanélküliség fogalmát, hanem az, hogy a magyarországi munkanélküliek fele reménytelennek találja az aktív munkakeresést.

Gábor R. István már 1998-ban tanulmányt tett közzé a reményvesztett dolgozókról. A tanulmányban tájékoztatást adott azokról a vitákról, amelyek az OECD országokban folynak a reményvesztettség értelmezéséről és méréséről, valamint arról, hogy ha a reményveszteteket együtt tárgyalják a munkanélküliekkel, akkor az országok közötti különbségek sokkal kisebbek, mintha csak a munkanélküliségi mutatókat vesszük figyelembe. Ez ugyanis azt sugallja – írta Gábor –, hogy egyes országok kiugróan jó eredménye a munkanélküliség terén valójában csak látszat.

Gábor egyébként utal a keynesi felfogásra, amely szerint a munkanélküliség eltántorít az álláskereséstől. Recesszió vagy válság idején megjelenik, majd növekszik a rejtett munkanélküliség. A rejtett munkanélküliek rövidebb vagy hosszabb munkaidőre abbahagyják a munkakeresést. Amikor azután megjön a konjunktúra, amikor bőven vannak állások, visszatérnek a munkaerőpiacra.

Legyünk őszinték, ezek elég elvont okoskodások. A munkanélküli, akiről szó van, az ország valamelyik elmaradott térségében, falun, esetleg aprófaluban él, kisebb vagy nagyobb távolságban a munkaügyi központtól. Dolgozni kezd, ha munkát kap, de hiábavalónak és értelmetlennek találja a munkakeresést, és ezáltal munkanélküliből rejtett munkanélkülivé válik.

Visszatérek a kiindulópontozhoz. A válság kezdetén másfél millióval csökkent a foglalkoztatottak száma, és azóta sem növekedett. A munkanélküliek kimutatott száma viszont 1993 és 2002 között folyamatosan csökkent, és nem egyszer hallottuk, hogy Magyarországon sokkal kisebb a munkanélküliség, mint az Európai Unió országaiiban. Az elmentmondásra nem találok más magyarázatot, mint a rejtett munkanélküliséget.

Azok, akiknek jól megy dolguk, általában azt gondolják, hogy túljutottunk a válságon. A munkanélküliek és köztük a rejtett munkanélküliek viszont valószínűleg azt gondolják, hogy jól benne vagyunk a válságban. Magam is azt gondolom, hogy csak akkor mondhatjuk majd, hogy túljutottunk a válságon, amikor a rejtett munkanélküliekkel együtt számolt munkanélkülieknek legalább nagy része el tudott helyezkedni.

Szokatlannak vagy furcsának látszódhat, de rejtett munkanélküli a nyugdíjasok egy része is. 1993 és 2001 között tovább nőtt a nyugdíjasok száma, köztük azoké, akik aktívak maradtak volna, ha tehetők volna. A *nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1990–2002. január 1.* című KSH kiadvány szerint 2002. január 1-jén 632 ezer fő volt a munkavállalási korban lévő (férfiak 15–61, nők 15–57 éves) nyugdíjasok száma.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a férfiak és a nők Európa legtöbb országában évekkal később mennek nyugdíjba, mint nálunk. A nyolcvanas években 400 ezer volt a foglalkoztatott nyugdíjasok száma, és bizonyosra vehetjük, hogy ma is legalább ugyanannyi lenne, ha volna munkahely számukra. Rejtett munkanélkülinek nevezhetők mindazok a nyugdíjasok, akik aktív keresők lennének, ha munkát kapnának.

Tény viszont, hogy az ország nagy részén kicsi a munkanélküliség. A megyei regisztrált munkanélküliségi ráták valamennyire mutatják ezt. A ráta 2001-ben Budapesten 2,7, Győr-Moson-Sopron megyében 4,2, Pest megyében 4,3, Vas megyében 5,1, Fejér megyében 6,4, Zala megyében 6,6, Veszprém megyében 7,0, Komárom-Esztergom megyében 7,2, vagyis ezekben a megyékben a munkanélküliség közel jár ahhoz, amit a közgazdászok a munkanélküliség természetes rátájának neveznek, sőt Budapesten, Pest megyében, Győrben, Sopronban munkaerő-hiány van.

Az átlagosnál nagyobb a munkanélküliségi ráta Baranyában és Somogyban, Hevesben, Jász-Nagykun-Szolnokban, Békésben, jóval nagyobb Hajdú-Biharban és Nógrádban, és katasztrofálisan nagy Szabolcs-Szatmárban, ahol 17,8 és Borsodban, ahol 19,3 a ráta.

Újra hangsúlyoznom kell, hogy a valóságos munkanélküliség ezekben a megyékben még nagyobb, mint amit a ráta mutat, mert nem regisztráltják magukat azok, akik nem jogosultak munkanélküli ellátásra.

Még nagyobbak a különbségek a kistérségek között. A legkedvezőbb helyzetben lévő budapesti kerületben a regisztrált munkanélkülieknek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya 1,6%, a leg súlyosabb helyzetben levő településen 53,3%.

Nemrégiben *Fazekas Károly* mutatott rá arra, hogy a minimálbér emelése elsősorban az elmaradott régiókban növelte a munkanélküliséget. „A régiók egy részét valóban csak kevéssé érintette az új szabályozás, más régiókban azonban – elsősorban az ország kevéssé fejlett keleti részének rurális térségeiben – a keresletcsökkentő hatása számottevő. Egyes régiókban a maximum nyolc általános iskola végzettséggel rendelkezők csoportjában a becsült kereslet-csökkenés meghaladta a 10, a szakmunkások csoportjában az 5 százalékot.”

Nincs szoros összefüggésben az előadottakkal, de említenem kell, hogy a várható élettartamban is igen nagyok a különbségek az egyes megyék között. A férfiak várható élettartama Borsod-Abaúj-Zemplén megyében négy évvel rövidebb, mint Budapesten vagy Győr-Moson-Sopron megyében.

A munkanélküliségi arányok erősen függenek az iskolázottságtól. A regisztrált munkanélküliek körében 2001-ben 3 százalék (11 ezer fő) volt az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők aránya, hétszerte nagyobb, 21 százalék (76 ezer fő) az érettségizetteké, és tizennégyszer nagyobb, 42 százalék (152 ezer fő) a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzettké. (Laky Teréz: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Budapest, 2002. 114. l.)

Fordított képet látunk, ha a foglalkoztatottak iskolázottságát vesszük szemügyre. A férfi foglalkoztatottak 16 százaléka, a női foglal-

kozottak 19 százaléka végzett 8 osztályt vagy annál kevesebbet, a férfiak 27 százaléka, a nők 41 százaléka érettségizett, a férfiak 16 százaléka, a nők 19 százaléka végzett főiskolát vagy egyetemet.

A munkaerőpiacon tíz év alatt bekövetkezett eltolódást mutatja, hogy 1990-ben a férfi foglalkoztatottak 38 százaléka, a női foglalkoztatottak 43 százaléka végzett 8 osztályt vagy kevesebbet és a férfiak 9 százaléka, a nők 7 százaléka végzett főiskolát vagy egyetemet.

Ezeket az adatokat lehet úgy magyarázni – és történetek erre kísérletek –, hogy az ipar szerkezetében végbement és végbemenő változások hatására egyre kevésbé lehet használni azokat az embereket, akik csak 8 osztályt végeztek, de lehet úgy is magyarázni, hogy mivel a munkaerő kínálat messze felülmúlja a keresletet, a munkaadók válogatnak a munkájukat kínálók közül, és a válogatásnak egyik kényelmes eszköze az iskolai végzettség használata. (Az adatok forrása: Munkaerőpiaci tükör. Szerk. Fazekas Károly. MTA Közgazdaságtudományi Kutató Központ. Budapest, 2001. 219–220. l.)

Bármi legyen is a magyarázat, Magyarország felnőtt lakosságának alacsony szintű iskolázottsága a munkanélküliség szempontjából igen kedvezőtlen. A 2001. évi népszámlálás szerint a 15 éves és idősebb lakosok közül 11 százalék az általános iskola nyolc osztályát sem végezte el, további 49,6 százaléknak csak nyolc osztályos végzettsége van, és összesen 39,5 százalék végezte el a középiskola 12. évfolyamát. (Népszámlálás 2001. 2. Részletes adatok a képviseleti minta alapján. KSH Budapest, 2001. 550. l.)

Még kedvezőtlenebbek Észak-Magyarország (Borsod, Heves, Nógrád megye) és Észak-Alföld (Hajdú, Jász-Nagykún-Szolnok, Szabolcs megye) adatai. Szabolcs megyében pl. a 15 éves és idősebb lakosok 16 százaléka 8 osztályt sem végzett, további 54 százaléknak csak 8 osztálya van és csupán 29,8 százalék végzett 12 osztályt. (Uo. 550. l.) Ezek az iskolázottsági arányok erősen csökkentik a befektetési kedvet ezekben a megyékben.

Tudjuk, hogy a regisztrált munkanélküliek is és az inaktívoknak minősített nem regisztrált munkanélküliek is dolgoznak, ha munkát kapnak. Az építőiparban, a mezőgazdaságban és sok más területen a munka nagy részét időszakosan foglalkoztatott és gyakran be nem jelentett munkások végzik. Tudjuk továbbá, hogy időszakos vagy alkalmi munkát végez azoknak a cigány és nem cigány szegényeknek nagy része is, aki állásban van. Az állásban levők és az ilyen vagy olyan munkanélküliek akkor dolgoznak, amikor van munka, és azt a munkát végzik, ami éppen akad.

A cigányok munkaerőpiaci helyzete című tanulmányában *Janky Béla* hívta fel a figyelmet arra, hogy a kilencvenes években, amikor cigányok tömegesen veszítették el állásukat, ezzel párhuzamosan növekedett az újonnan felvett cigányok száma is. Felvették az embereket, hamar elbocsátották őket, az elbocsátottak újra tudtak munkát találni, rendszerint megint csak rövid időre. Állást nehéz volt találni, de még nehezebb volt stabil álláshoz jutni.

Más dimenziót adott ugyanennek a jelenségnek *Kertesi Gábor* a Közgazdasági Szemle 2000. májusi számában. Arra figyelmeztetett,

hogy a nyolcvanas évek közepén a foglalkoztatás dominánsan tartós, az év tizenkét hónapját kitöltő állásokat jelentett, a kilencvenes évek elején viszont felére csökkent a tartós munkavállalások aránya. Azok, akik meg tudtak kapaszkodni a munkaerőpiacon, kénytelen voltak lemondani a folyamatos foglalkoztatásról. „Az instabil foglalkoztatás általánossá válása miatt a munkával rendelkezők jelentős részét is elérte a társadalmi deintegrálódás: a rendszeres munka hiánya egyben a rendszeres életvitel hiányát, filléres megélhetési gondokat, az állami szociális juttatások és a vállalati szociális ellátások alacsonyabb szintjét is jelenti.”

*Janky* és *Kertesi* tanulmánya az 1993-as cigány felmérésen alapul és a cigányok munkaerő piaci helyzetét tárgyalja a kilencvenes évek elején. Az ideiglenes és alkalmi munkaviszonyok azonban előtérbe kerültek a nem cigány szegényeknél is, és máig előtérben maradtak a mezőgazdaságban, az építőiparban és sok más területen. Mindazokon a területeken, amelyeken télen teljesen vagy majdnem teljesen szünetel a munka.

Azt is mondhatná valaki, hogy helyreállt a világrend. Természetesen egy régi világrend. A mai cigányok egy évszázaddal ezelőtti elődei napszamos munkával vagy más időszakos vagy alkalmi munkával keresték meg a kenyerüket. Az 1893. évi cigány összeírás idején a kereső tevékenységek sorában első helyen a mezőgazdasági idénymunka állt, de szezonálisak voltak az ipari tevékenységek is, a kovácsok, a bádogosok, köszörűsök, rézművesek, üstfoltozók, teknő- és fakanálkészítők, kosárfonók, vályogvetők munkája. Ilyen munkákból éltek a cigányok a két háború között is.

Nagy szerepet játszottak az időszakos munkák a nem cigányoknál is. *Matolcsy Mátyás* számításai szerint 1930–31-ben az akkor 8 millió 688 ezer főt számláló országban 224 ezer ember tartozott az ipari, 1 millió 250 ezer ember a mezőgazdasági napszamosok társadalmi rétegéhez, és az utóbbiakhoz még hozzáadhatunk egymillió embert, az egy-öt hold közötti törpebirtokos családok tagjaiból. Ez a két és félmillió ember akkor időszakos és alkalmi munkákból tartotta fenn magát. A napszamosok nem rendelkeztek stabil munkaviszonyokkal és folyamatos foglalkoztatottsággal, nem volt biztosításuk, nem ismerték a biztonságot, nyári és őszi keresetük nem volt elég ahhoz, hogy télen is meg tudjanak belőle élni. A mai Magyarország időszakos és alkalmi munkavállalói hasonló helyzetben vannak.

A foglalkoztatottak számának a nyolcvanas években elkezdődött csökkenésével párhuzamosan romlani kezdtek a reálbérek is. 1986 és 1989 között a keresetek reálértéke 5 százalékkal, 100-ról 95-re csökkent, és ez a romlás 1989 után rohamossá vált. Az egy keresőre jutó reálbér 1993-ban az 1986-os érték 80 százalékára süllyedt. 1994-ben, a választás évében a Boross-kormány osztogatásának hatására megállt a romlás, sőt, hirtelen emelkedett a keresetek reálértéke, az 1986-os érték 86 százalékára, de a következő két évben még a korábbinál is súlyosabb volt a romlás: a keresete reálértéke 1996-ban az 1986. évének 74 százaléka volt.

A reálkeresetek azonban nem egyforma mértékben estek. Romlot-

tak a nagyobb keresetek is, de a közepes és alacsony keresetek még inkább. „A veszteségek annál nagyobbak, minél alacsonyabb keresetű csoportról van szó” – írta Kertesi Gábor és Köllő János, majd hozzátették: „... az 1994 és 1996 közötti drámai reálbércsökkenés ismét egyenlőtlenségnövelő volt: noha a visszaesés a legmagasabb keretek tartományában is jelentékeny (20–25 százalék körüli) volt, az alacsony – közepes bérek még nagyobb mértékben veszítettek értékükből.” (Kertesi és Köllő az Országos Munkaügyi Központ bértarifa-felvételeit dolgozták fel, és ezekből az adatokból a KSH-nál jóval nagyobb, 40 százalékos reálbércsökkenést számítottak ki. (*Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek*, 1986–1996. Közgazdasági Szemle, 1997. július–augusztus, 615–616. l.)

Kertesi és Köllő arra is rámutatott, hogy a diplomások jóval kevesebbet veszítettek, mint az érettségizettek és az érettségizettek is kevesebbet, mint a 8 osztályt végzettek. (Uo. 622–623. l.)

Következő cikkükben azt állapították meg, hogy az elmaradt régiókban sokkal nagyobb mértékben csökkentek a keresetek, mint az ország egészében. Ezzel kapcsolatban azt is megállapították, hogy az emberek leszállítják bérigényeiket ott, ahol nagy a munkanélküliség. (Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet éveiben. Közgazdasági Szemle, 1998. július–augusztus, 621., 625. l.)

Ez a megállapításuk különben az egész országra érvényes volt a válság éveiben. A reálbérek zuhantak, az alkalmazottak mégsem sztrájkoltak, mert féltek a munkanélküliségtől.

A keresetek reálértéke 1996 után kezdett emelkedni. 2001-ben elérte az 1986. évi értéket 87 százalékát, 2002 végén a 98 százalékát, 2003-ban bizonyosan túlhaladjuk a 100 százalékát.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy utólértük magunkat. Mert normális körülmények között a 12 év során fejlődés ment volna végbe. A szomszédos Ausztriában ebben a 12 évben a bruttó nemzeti termék több mint 30 százalékkal növekedett és ennek megfelelően növekedtek a reálbérek is. Az ELTE szociológiai intézetének 2002. november végi konferenciáján már beszéltem arról, hogy akkor mondhatnánk, hogy utólértük magunkat, ha az említett elmaradt fejlődés is végbement volna.

A keresetek reálértékének 1997-ben elkezdődött emelkedése két időszakra oszlik. Az első időszakban – 1997 és 1999 között – elsősorban a külföldi vállalatok emelik a kereseteket, leginkább a fiatalabb korosztályoknál és a képzettebbeknél, különösen a diplomásoknál. Eltolódás következett be a korosztályok között a fiatalabb korosztályok javára, és eltolódás következett be az iskolázottsági szintek között az egyetemi és főiskolai végzettségűek javára. A nagyobb keresetek az átlagosnál jobban emelkedtek, az alacsony keresetek tovább csökkentek. Új munkahelyek jöttek létre, de kizárólag iskolázott emberek számára. A legfeljebb szakmunkás végzettséggel betöltött munkahelyek száma stagnált. Eltolódás ment végbe a régiók között. Az elmaradott régiókban nem növekedett a munkahelyek száma és nem növekedtek a reálkeresetek sem. A fejlett régiókban konjunktúra kezdődött: növekedett a munkahelyek száma és az átlagosnál nagyobb mértékben

emelkedtek a keresetek. (Lásd ezzel kapcsolatban Kertesi Gábor és Köllő János *A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése* című cikkét a Közgazdasági Szemle 2001. novemberi számában.)

A második időszakban, pontosabban 2001 és 2002-ben ment végbe az elmúlt 12 év legnagyobb kereset emelkedése. A bruttó átlagkereset 2001-ben 103 600 forintra, 2002-ben 116 300 forintra, a nettó átlagkereset 2001-ben 64 900 forintra, 2002-ben 74 000 forintra emelkedett. A keresetek reálértéke 2001-ben 6 százalékkal, 2002-ben 13 százalékkal nőtt. A keresetek mindkét évben kormányzati intézkedések hatására változtak. Ezek az intézkedések a 2002-es parlamenti választásokig az Orbán-kormány választási kampányát szolgálták, az év második felében egyfelől az új kormány választási ígéreteit teljesítették, másfelől az októberi önkormányzati választások megnyerését kívánták elősegíteni. Gazdasági szakértők egyetértő véleménye szerint a kereset növelésnek ez a mértéke politikai szempontból elkerülhetetlen, közgazdasági szempontból viszont megengedhetetlen volt. Ez a vélekedés jól mutatja, hogy hol tart az ország a válságból való kijutásban. Azzal, hogy egyetemi, középiskolai és általános iskolai tanárok, orvosok és ápolónők, diplomás köztisztviselők és közalkalmazottak keresetét 50 százalékkal emelték, nem tettek mást, mint hogy az előző tizenöt évben bekövetkezett reálbércsökkenésüket részben kiegyenlítették. Még ez a részleges kiegyenlítés, vagy találébb szóval tartozástörlesztés is a GDP 9 százaléka növelte a költségvetés hiányát, vagyis a kiegyenlítés költségeit a magyar gazdaság nem tudta fedezni.

Kormánykörökben tagadják, hogy megszorítások jönnek, ezzel szemben korrekcióról beszélnek, és elképzelhető, hogy a csatlakozás előtt valóban szeretnék elkerülni a megszorításokat. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar gazdaság 2002-ben sem jutott odáig, hogy tartósan helyre tudja állítani a 17 évvel ezelőtti béreket. Akkor mondhatnánk, hogy kijutottunk a válságból, ha a bérek és a fizetések emelkedése összhangban állt volna a magyar gazdaság teljesítményeivel.

Az átlagos reálbér 2002-ben 98 százalékgig közelítette meg az 1986-os átlagbért, de a keresők többségénél ez nem következett be.

Mivel a magasabb keresetek 2000 és 2002 között az átlagosnál nagyobb mértékben növekedtek, ugyanúgy, mint 1997 és 1999 között, és mivel 1986 és 1996 közötti veszteségük kisebb volt az átlagosnál, ezeknek a kereseteknek a reálértéke 2000-ben nagyobb volt az 1986-os évinél. Az alacsonyabb keresetek viszont az átlagosnál kisebb mértékben növekedtek 1997 és 2002 között, és veszteségük is nagyobb volt 1986 és 1996 között, ezért 2002-ben is messze elmaradtak az 1986-os szinttől.

Az iskolázottság viszonylatában is növekedtek a korábban is meglévő különbségek. A diplomások keresete 2000 és 2002 között is jobban emelkedett, mint az érettségizetteké, és sokkal jobban, mint a 8 osztályt végzetteké. Keresetük reálértéke 2002-ben ezért nagyobb volt az 1986-os évinél, míg a 8 osztályt végzettek keresetének reálértéke nem érte el az 1986-os szintet.

Akkor mondhatnánk, hogy kijutottunk a válságból, hogy ha a ke-



resők legalább kétharmadának reálbére érte volna el és haladta volna meg az 1986-os szintet.

A reálkeresetek romlásánál is nagyobb veszteséget szenvedtek el azok a keresők (és családjaik), akik idő előtt nyugdíjba kényszerültek. 1985-ben 2 millió 300 ezer, 1990-ben 2 millió 520 ezer, 2001-ben 3 millió 84 ezer volt a nyugdíjasok száma. Ennél lényegesebb, hogy 1990-ben 264 ezer, 2001-ben 632 ezer volt a munkavállalási korban levő nyugdíjasok száma. Az átlagnyugdíj 2001-ben 38 374 forint volt. A nyugdíjak reálértéke 2001-ben 20 százalékkal volt alacsonyabb az 1986 évinél.

A KSH-felmérésben megkérdezettek véleménye szerint a kielégítő megélhetéshez 2000-ben havi 44 ezer forint egy főre jutó jövedelemre volt szükség. Az alacsony jövedelműek ennek nem egészen kétharmadát, a magas jövedelműek ennél 60 százalékkal többet tartottak elégségesnek. Ehhez képest az egy főre jutó átlagos jövedelem 2000-ben 35 675 forint volt. A háztartások alsó 7 decilisében az átlagos jövedelem nem érte el ez a mértéket.

A KSH létminimum-felvételei arról tudósítanak, hogy a lakosság 25-30 százaléka él a létminimum alatt.

A nyugati társadalmakra szokták mondani, hogy kétharmados társadalmak, azt értve ezen, hogy a lakosság kétharmada él jólétben és biztonságban. A mi társadalmunk legfeljebb egyharmados társadalom: egyharmadának jobb, kétharmadának rosszabb a jövedelmi helyzete, mint 1986-ban volt.

Akkor mondhatjuk, hogy kijutottunk a válságból, ha a lakosság legalább kétharmada eléri és 25-30 százalékkal túl is haladja az 1986-os szintet.